

LISZKA JÓZSEF

Előzetes megjegyzés: átfutva a kérdéseket, szinte valamennyi, külön-külön is tanulmány-értékű válaszra sarkallhat. A megszabott terjedelmi keretek közt maradva, éppen ezért, szükségszerűen csak rendkívül vázlatos válaszokat tudok majd nyújtani.

1.

A néprajzban minden átalakulóban van (főleg éppen a fogalmak), ami – megítélésem szerint – helyes is, meg nem is. Helyes, mert bármely magára valamit is adó tudomány csak akkor léphet előbbre, ha az elért eredményeket folyamatosan ellenőrzi, felülbírálja, új kérdéseket fogalmaz meg, új célokat, szükség esetén új módszereket tűz ki stb. Ami nem annyira szerencsés ebben a néprajzi gyakorlatban, az az Európa-szerte megfigyelhető kapkodás. Egy-egy új (vagy sok esetben csak újszerűnek ható!) módszer felbukkanásával, egy-egy (sokszor csak részben) módosított szemléletmód bevezetésével, horribile dictu: felfedezésével (!) szinte évtizedenként változtatgatjuk diszciplínánk megnevezését, ami a néprajztól az európai etnológián, az empirikus kultúrakutatáson át az antropológia különféle ágazataiig terjed, anélkül, hogy az igazi antropológiának például akár csak a szele is megérintette volna kutatási eljárásainkat. Mindebből adódóan manapság nem lehet igazán tudni, ha valaki például a *néprajz* vagy az *etnológia* kifejezést használja, akkor mit is ért alatta. Néprajz alatt vajon a saját nép népi kultúrájának a kutatását, a német Volkskunde értelemben? Vagy egy amolyan „ernyő” kifejezést (mint jómagam is), ami alá mindennemű néprajzi irányzat a saját nép néprajzától az európai etnológián át az antropológia megszámlálhatatlan ágazataival, irányzataival bezárólag beletartozik? S ha valaki etnológiát mond, akkor társadalomnéprajzot ért alatta, vagy az Európán kívüli népeknek, a német Völkerkunde értelmében vett kutatási irányzatát, esetleg éppen az európai etnológiát? A sort folytathatnám... Ez a terminológiai (finoman szólva) sokszínűség csak felületesen érinti a szűkebb értelemben vett kisebbségkutatást, de érinti. Konkrétban az *interetnikus kapcsolatok* értelmezése finomodott az utóbbi időben, szerencsésebb is talán a legtöbbször inkább *interkulturális kapcsolatokról* beszélni, bár ezt mindig a konkrét eset dönti el. Szlovák–magyar összefüggésben én inkább interetnikus kapcsolatokról beszélnék továbbra is (sőt, egyre inkább!), míg a magyar–kínai kapcsolatok esetében (természetesen a Magyarországon

elő kínai enklávéra gondolva) már interkulturálisról (is). A *multikulturalitás* fogalma és gyakorlata is egyre jelentősebbnek tűnik. Miközben megjelent a *globalizáció*, a *lokális és regionális identitás* is belép a képbe, és a *nemzeti identitás* szerepe is növekedni látszik, és így tovább...

2.

Talán a nyolcvanas éveket értették a kérdésükben. Nos, számomra meghatározó jelentőségű volt a határok megnyitása, az utazási lehetőségek kiszélesedése, ezzel párhuzamosan az Alexander von Humboldt Alapítvány több, mint kétéves tudományos ösztöndíjának az elnyerése. 1995-ben, 1996-ban és 1997-ben összesen 20 hónapot tölthettem Münchenben, illetve Marburgban, majd még ezen felül két alkalommal 3, illetve 4 hónapot a Passau Egyetem Néprajzi Tanszékén. Korábban számunkra a nagyvilágot Magyarország jelentette, noha mindig is berzenkedtem ez ellen a „nemzeti hagyományba való bezárkózás” ellen (írtam is nemrégiben ilyen címen, Komoróczy Gézát parafrázálva, egy esszét). Rendszeresen olvastam a szlovák néprajzi szakirodalom mellett a cseh *Český lidet*, illetve az NDK-ból beszerezhető, viszonylag csekély számú néprajzi szakirodalmat (előfizetője voltam például a *Demosnak* is). No, de bármennyire is ki szerettem volna törni, azért ez akkor is egy zárt, mégpedig jól zárt (!) kör volt. Magyarországról ezt talán nem könnyű megérteni, hiszen ott a nyolcvanas évektől már viszonylagos szabadság (ami, ha korlátozott mértékben is, de a miénkhez képest mégiscsak utazási szabadsággal is járt) volt jelen. Szóval kikerülve a német nyelvterületre, megismerve (pontosabban fogalmazva: részben megismerve) a német néprajz hihetetlen sokszínűségét, a problémafölvetések széles tárházát, azt a rengeteg kutatási eredményt, amiről korábban még csak fogalmam sem volt, nyílt rá a szemem a nagyvilágra (ami ugye, számomra, még mindig ez a kicsi, jó öreg Európa).

Mindig is két nagyobb kutatási terület közt ingadoztam: egyrészt, kisebbségi helyzetemnél fogva, amolyan kutya-kötelességként végeztem a néprajznak a kisebbségi helyzetre reflektáló kutatásait. Másrészt viszont folyamatosan hadakoztam (általában csak csöndben, magamban) a (mégoly széleskörű kibontakozási lehetőségeket kínáló) kisebbségi témák ellen, valami általánosabb érvényű, ha úgy tetszik, egyetemesebb néprajzi problémákkal is foglalkozni szerettem volna. Így kerültem kapcsolatba Németországban a vallási néprajz egy viszonylag szűk ágával, a szakrális kisemlékek problematikájával. Először feleséggel,

L. Juhász Ilonával csak amolyan kedvtelésből kezdtünk a problémakörrel, annak dél-szlovákiai vetületeivel foglalkozni, aztán amikor 1997-ben létrehoztuk a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központját, ennek keretében megalapítottuk a Szakrális Kisemlék Archívumot. Ez akkor a magyar nyelvterületen egészen úttörő vállalkozás volt, s ugyanez érvényes a szlovákiai szlovák vonatkozásban is. Azóta (hál' Istennek) vannak már követőink, de ide is, oda is rendszeresen hívnak szakmai tanácsadóként; ezt a munkát módszeresen, folyamatosan végezzük: nemzetközi konferenciákon veszünk részt (elsősorban a német nyelvterületen), mi magunk is szerveztünk jó néhány nemzetközi konferenciát a kérdésben, többnyelvű publikációkat adunk ki stb.

3.

Meglátásom szerint kétirányú erők feszülnek egymásnak: egyrészt a globalizáció hatásaként gyengülnek bizonyos etnikus jelenségek, másrészt, éppen ezek ellenhatásaként fölerősödnek a nemzeti érzések, a nemzeti jellegzetességek hangsúlyozása figyelhető meg egész Európában. S itt szűkebb szakmánknak, a néprajznak fontos szerepe lehet(ne), hiszen az etnikus jegyek kifejezési lehetőségeit, 18–19. századi mintákra a közvélemény ma is bizonyos folklórjelenségekben (táncok, dalok, zene, szokások), a viseletben véli megtalálni. Ezzel az eszköztárral, a néprajzi jelenségekben szerintük kifejeződő „etnikus specifikum”-mal a politika rendre él is (gyakran visszaél), sok esetben kivéve a szakma kezéből az irányítás bárminemű lehetőségét. Általában rég meghaladott, 19. százai klisékkel dolgozik (mármint a politika), s számunkra nem marad más, mint az egész jelenségsokorban kutatási témát látva megpróbáljuk ezeket a megnyilvánulási formákat rögzíteni, értelmezni...

4.

A multikulturalitás kérdése, egész problematikája (visszamenőleg is!) egyre fontosabb szerepet kap már ma is, s vélhetően ez a tendencia a jövőben erősödni fog. Nemrégiben olvastam Gabi Dolff–Bonekämper tanulmányát az épített örökség kapcsán megfogalmazott *örökségközösség* fogalmáról. Lényege, hogy egy és ugyanaz a konkrét építészeti objektum egy időben meghatározó, egyszersmind azonban eltérő előjelű (!) szerepet is játszhat több etnikum történeti tudatában, szimbólumrendszereiben, identitásában stb. (Gondoljunk csak Dévény esetére, amiről Gabriela Kiliánová készített a nemrégiben egy szép esettanulmányt!).

Az *örökségközösség* terminus azt sugallja, hogy ezek az eltérő megközelítések, aspektusok viszont békésen meg is férhetnek egymás mellett, hiszen a maga összefüggésrendszerében mindegyik megközelítés adekvát lehet. Ugyanez vonatkoztatható természetesen a kultúra sok más területére is. Ennek az *örökségközösség*nek például néprajzi szempontú kidolgozása fontos feladatunk lehet, sőt erősebben fogalmazok: kell hogy legyen! Mert amíg például, egyébként Európa szerte elterjedt és ismert szokásokat minden nép a magáénak és csakis, jellegzetesen a magáénak (!) vall (mellesleg az előbb említett politikai asszisztálás mellett), addig ezek a hitek (kissé, tudatosan erősen fogalmazva) bizony időzített bombaként funkcionálnak és csak idő kérdése, hogy mikor robbannak.

A lokális és regionális identitások és a nemzeti identitások egymás mellettségének a kérdése további fontos kutatási feladatokat ró a szakemberekre. S itt van a kulturális szétfejlődés problematikája, az ebből is adódó magyar–magyar kistérségi kapcsolatok kérdésköre, az összetartozást, s egyszerismind a megkülönböztetést szolgáló nemzeti szimbólumok szerepének hihetetlen megnövekedése (hogy csak az L. Juhász Ilona által szlovákiai viszonylatban szépen feldolgozott kopjafának, mint a nemzeti identitás kifejezési eszközének a példáját említsem itt), és a sort persze itt is folytathatnám...

5.

Úttörő szerepe van abban, hogy a kisebbségi magyar közösségek populáris kultúrájának kérdése, a kisebbségi helyzet teremtette kölcsönhatások témája bekerült a néprajzi jelenkutatásba. Miért nem alakult ki e körül nagyobb kutatási program? Milyen kérdéseken keresztül és milyen forrásokat használva lehetne a kisebbségi közösségek mindennapi kultúráját kutatni? Avagy nincs is ilyen, csak a helyi társadalmak sajátosságairól beszélhetünk?

Amikor 1998-ban először írtam a kisebbségi körülmények közt élő szlovákiai magyarok kultúrájának (ha úgy tetszik: *populáris kultúrájának* – egy újabb fogalom, ami alapvetően a rendszerváltás után került be a néprajzi szóhasználatba, noha tartalma meglehetősen kidolgozatlan) az anyaországától, az impériumváltások következtében eltérő módon alakult fejlődéséről, akkor félig-meddig hályogkovácsként vágtam bele a kérdésbe. Csak később tudtam meg, hogy a nyelvészek ezt a problémakört (velem nagyjából egy időben) szintén fölvetették, már vizsgálják, s a *szétfejlődés* terminussal illetik. Valós jelenségről van tehát szó, hiszen

ez a szétfejlődés (a Magyarország határain kívül rekedt magyarok nyelvének más-más, a magyarországi magyartól eltérő irányú fejlődése) nem csak a nyelven (ami persze maga is a kultúra része), hanem általában a kultúrán (amit a többi között a néprajz vizsgál) is tetten érhető. Hogy miért nem dolgoztuk ki a problémakör nagyszabású kutatási programját? Hát, egyrészt ennek személyes okai vannak/lehetnek. Mivel a témával én kezdtem foglalkozni, időről-időre írogatok is róla valamit, a kollégák nyilván (ezt csak feltételezem!) egyszerűen „meghagyták” nekem. Én meg (erről szól egész életem, s erre fentebb már utaltam is) gyakran szeretnék elmenekülni a „kisebbségi kérdések” elől, nem szeretnék „kisebbségi néprajzkutató lenni”, s éppen ezért egyetemesebb, általánosabb néprajzi kérdésekkel is szeretek, kívánok foglalkozni (vallási néprajz; olyan mikrofilológiai kérdések, mint a mágikus kőpor problematikája, vagy az, hogy mi köze a Katalin-ágnak Áron vesszejéhez stb.). Ez persze nem jelenti azt, hogy a *kulturális szétfejlődés* kérdése lekerült volna a napirendről, s – itt jön a másrészt! – éppen mostanában dolgozom egy, a „határontúli” magyar közösségekre vonatkozó általános kutatási terven. Persze rengeteg hatás érte ezeket a közösségeket (ahogy minden más közösséget), ezért terminológiailag is tisztázni kell, mit is értünk az interetnikus kapcsolatokból adódó, az állami berendezkedéstől lényegében független hatások alatt, majd az impériumváltásokból fakadó hatások alatt, mit általános modernizációs vagy globalizációs hatásokon és így tovább. Manapság ezek még nagyon-nagyon gyakran keverednek. Meg kellene tudni pontosan határozni, mik voltak azok a mechanizmusok, csatornák, amelyek segítségével ezek a hatások az egyes kisebbségi közösségeket érték, voltak-e a különböző térségekben, országokban ezeknek sajátosságaik; nyilván igen, s ha valóban igen, akkor melyek ezek stb. Ezeknek a hatásoknak az eredményei miként definiálhatóak, hogyan csapódtak le, hogyan mérhetőek az egyes helyi kultúrákban? (Vélhetően a legszembetűnőbben a lakás- és öltözködéskultúrában, a táplálkozásban, általában az értékrenden, de nagyon valószínű, hogy a történeti tudaton is mérhetőek ezek.) Mily mértékben lettek ezek meghatározói e közösségek mentalitásának, miközben a korábbi történeti örökségről, a multietnikus régiók mentalitásformáló erejéről sem szabad megfeledkezni stb.? És ezek után talán eldönthető az az alkérdés is, hogy nem lenne-e ésszerűbb inkább helyi társadalmakról beszélni? Helyi társadalom alatt értve, egy adott térség teljes, etnikai hovatartozástól független társadalmát? Mily módon tekinthető egy-egy ilyen helyi társadalom valóban

egységes, kifelé és befelé is egységes képet fölmutató mikrotársadalomnak? Azt hiszem, hogy még egy országon belül sem lesz majd lehetséges általánosítani...

És itt hagyom abba, a valószínűleg a kelleténél már így is hosszabbra sikeredett válaszkísérletemet.